

Qiymətləndirmədə ISO 31000 əsaslı risk təhlili metodologiyası

ISO 31000:2022 (Risklərin idarə olunması üzrə rəhbəredici göstərişlər) bütün təşkilatlarda risk menecmentini ümumi prinsiplər, çərçivə və proses vasitəsilə təmin edir. Qiymətləndiricilər üçün bu standart qiymətləndirmə tapşırıqlarının məqsədlərinə risk üzərində nəzarəti təmin etməklə etibarlı və şəffaf dəyər qənaətləri ortaya qoymağa kömək edir. ISO 31000-a görə risk – “məqsədlərə təsir edən qeyri-müəyyənliyin” nəticəsidir. Bu, qiymətləndirmə zamanı bazar, hüquqi, texniki və digər qeyri-müəyyənliklərin dəyərə təsirini nəzərə almağı vurğulayır. ISO 31000 standartının prinsipləri (dəyər yaradılması və qorunması, liderlik və öhdəlik, təşkilata inteqrasiya, inklüzivlik, şəxəlilik, dinamik yanaşma və s.) qiymətləndirmə prosesinə riskin sistemli daxil edilməsini tələb edir.

ISO 31000 və IVS prinsiplərinə uyğun qiymətləndirmə metodologiyası hazırlanarkən aşağıdakı fərziyyələri nəzərə alırıq:

Hüquqi çərçivə: Azərbaycan Respublikası «Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında» qanununa (Qanun 4-cü maddə) əsasən daşınar, daşınmaz, mədəni sərvətlər, müəssisələr, qeyri-maddi aktivlər, debitor/kreditor borclar, təbii sərvətlər, zərər/əldən çıxmış mənfəət, xidmətlər və digər obyektlər üzrə qiymətləndirmə aparılır. Hər bir kateqoriya üçün xüsusi risklər təhlil edilməlidir.

Təşkilat ölçüsü və mədəniyyəti: Metodologiya kiçik və orta qiymətləndirmə şirkətləri ilə dövlət qurumları üçün uyğunlaşdırıla bilər, resurslar, ixtisas və struktur nəzərə alınır.

Texnologiya və alətlər: IT alətləri (məsələn, statistik proqramlar, hesablama modelləri və risk simulyasiya paketləri) yardımçı ola bilər, lakin metodologiya onlara bağlı şəkildə deyil, çevik formada tətbiq edilə bilər.

Fəaliyyətin nəticələrindən birbaşa və ya dolaylı təsirlənən bütün tərəflərin (stakeholder) tələbləri: İştirakçıların (müşəri, hüquqi orqanlar, auditorlar) tələblərinə diqqət yetirilir; risk mühitində şəffaflıq və hesabatlılıq təmin edilir.

ISO 31000-in prinsip və maddələrinin qiymətləndirmə işlərinə uyğunlaşdırılması

Liderlik və öhdəlik – qiymətləndirmə prosesinə yuxarı idarəetmə səviyyəsində dəstək və nüfuz verilməlidir. ISO 31000-a görə, risk menecmenti təşkilatın bütün səviyyələrində, o cümlədən strategiya və planlaşdırmada daxil edilməlidir. Qiymətləndirmə kontekstində bu prinsiplər IVS şərtlərinə (məsələn, məqsəd uyğunluğu, müstəqillik və obyektivlik) uyğun gəlir. Məsələn, keçirilmiş risk analizində rəhbərlik tərəfindən resurs ayrılması və göstərişlərin tətbiqi qiymətləndiriciin müstəqil qiymətləndirmə qərarlarını dəstəkləyir.

Kontekstin müəyyənləşdirilməsi – qiymətləndirmə çərçivəsində xarici (iqtisadi şərait, bazar dinamika, qanunvericilik) və daxili (təşkilatın məqsədləri, resursları, keyfiyyət standartları) amillər müəyyən edilir. Məsələn, daşınmaz əmlak qiymətləndirməsində yerin coğrafi xüsusiyyətləri və yerli bazar trendi kontekst kimi götürülür. Daşınar əmlak üçün istehsalat texnologiyası dəyişiklikləri kontekstdə nəzərə alınır. Bu mərhələ ISO 31000-a görə qiymətləndirmənin başlanğıc nöqtəsidir və təşkilatın məqsədləri ilə riskləri uyğunlaşdırmağa imkan verir.

Risk identifikasiyası – hər bir qiymətləndirmə obyektini üçün risk mənbələri (əmlakın növünə görə dəyişən daxili və xarici amillər) siyahısı hazırlanır. ISO 31000 texnikalarına (məsələn, sənədlərin gözdən keçirilməsi, ekspert müsahibələri, məhkəmə təcrübəsi analizi) əsasən

risklərin xəritələnməsi aparılır. Məsələn, daşınmaz əmlakda zəlzələ, sel riski, infrastruktur yenilikləri, müəssisə qiymətləndirilməsində bazar dalğalanmaları, rəqabət, idarəetmə dəyişiklikləri, intellektual əmlakda lisenziya və əqli mülkiyyət hüquqlarının pozulması riskləri ola bilər. ISO 31000 riskin həm mənfi, həm də müsbət (fayda gətirən) təsirlər üçün nəzərdən keçirilməsini vurğulayır.

Risk analizi (keyfiyyətə və kəmiyyətə) – müəyyən olunmuş risklərin təsir gücü və baş vermə ehtimalı qiymətləndirilir. Keyfiyyətə – risklər kateqoriyalara bölünərək təsvir edilir (əsas/risk, orta, azrisk). Kəmiyyətə – nümunə: Hesablanmış nəticənin hazırkı dəyəri (NPV) kimi ölçü vahidində riskin daxili təhlili aparıla bilər. Məsələn, növbəti 5 ildə gəlirlərin 10%, xərclərin 15% artımı ssenarisi altında NPV hesablanır. Dəyişikliklər, standart sapma və ya ehtimal paylanması üsulları ilə riskin dərəcəsi ölçülə bilər. ISO 31000 şəxəli, mərhələli proses tələb edir. ISO/IEC 31010 köməkçi sənədində risk analizi metodları sadalanır (məsələn, həssaslıq analizi, Monte-Carlo simulyasiyası) – qiymətləndiricilər bu kimi texnikaları risk analizi mərhələsində tətbiq etməlidir.

Risk qiymətləndirilməsi – analiz nəticələri müəyyən edilmiş meyarlara (məsələn, qəbul edilən risk həddi, qanunvericilik tələbləri, investor tələbatları) görə yoxlanılır. Burada qiymətləndirici müəyyən edir ki, hansı risklər qəbul oluna, hansılarına isə tədbir görülməlidir. Məsələn, bazar riskinin yüksək olduğu hallarda əlavə qənaət mexanizmi (layiq qiymət aralığının təyin edilməsi) müəyyən edilə bilər. ISO 31000-a əsasən risklərin qarşılaşdırılması ətraflı sənədləşdirilməli, nəticələr qiymətləndirmənin məqsədi ilə əlaqələndirilməlidir.

Risk tədbirləri – yüksək riskli hallar üçün risk azaldıcı strategiyalar seçilir. Qiymətləndirmədə bu, ənənəvi olaraq qiymət düzəlişlərinə və ya diskont dərəcəsinin artımına bərabərdir. Məsələn, müəssisə qiymətləndirilməsində kənar bazar riskinə görə diskont dərəcəsinə risk priumu əlavə olunur. ISO 31000-in sağlam tədbir seçimi – riskin qəbul edilməsi, ötürülməsi, azaldılması və ya qarşılınması – prinsiplərinə əsasən, əhəmiyyətli risklər üçün optimallaşdırma məsləhətləri hazırlanmalıdır. (Məsələn, “Gözlənilən cari dəyər” modelində ehtimal ağırlıqlı gözlənilən nağd axımlar istifadə edilərsə, diskont dərəcəsi faktorial dəyişməz qalır; diskont texnikasında isə diskont dərəcəsinə risk əlavə edilir.)

Nəzarət və monitorinq – risk tədbirləri həyata keçirildikcə onların effektivliyi izlənilir, yeni məlumatlar daxil olduqda hesabat yenilənir. ISO 31000 çərçivəsinə uyğun olaraq dövrü yoxlamalar və düzəlişlər aparılır. Qiymətləndiricilər araşdırmada yeni faktlar (məsələn, bazar xəbərləri, hüquqi qərarlar) üzə çıxarsa, qiymətləndirmə proqnoz və tövsiyələrini yeniləməlidir.

Ünsiyyət və hesabat – bütün mərhələlərdə müvafiq tərəflərlə (müşəri, rəqlament orqanlar, audit qrupu) davamlı əlaqə saxlanmalıdır. Qiymətləndirmə hesablamalarının həssas nöqtələri, gümanlar və qeyri-müəyyənliklər sənədlərdə açıq şəkildə göstərilməlidir. ISO 31000 risk menecmentinin inklüzivliyini vurğulayır – yəni bütün maraqlı tərəflər münasib fərziyyələrə cəlb edilməli, nəticələr şəffaf şəkildə əsaslandırılmalıdır.

Qiymətləndirmə obyektləri üzrə risk şablonları

Aşağıdakı cədvəldə Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında qanunun 4.1.1–4.1.10-cu bəndlərində sadalanan obyekt növləri üzrə əsas risk kateqoriyaları göstərilir. Hər qiymətləndirmə zamanı bu risklər yoxlama siyahısında nəzərdən keçirilməlidir:

Əmlak növü	Əsas risk amilləri
Daşınar (avadanlıq, nəqliyyat və s.)	Avadanlığın köhnəlməsi, texnologiya dəyişiklikləri, amortizasiya, bazar tələbatında azalma, təmir xərcləri.
Daşınmaz (torpaq, binalar)	Yer seçimi və əlçatanlıq, torpaq-zonalaşdırma qaydaları, infrastruktur inkişafı, təbii fəlakət riski (sel, zəlzələ), ekoloji tələblər.
Mədəni irs və sərvətlər	Tarixi/ekspertizasına dair qeyri-müəyyənlik, nadirlik, sənaye emalı məhdudiyyətləri, qoruma tələbləri, açıq bazar mövcudluğu.
Müəssisə	Biznes-çevrə riskləri (sənaye rəqabəti, tənzimləmə), idarəetmə riski, bazar dalğalanmaları, valyuta riskləri, istehsal/satış şokları.
Qeyri-maddi aktivlər (IP, əmtəə nişanları)	Patent/ lisenziya müddəti, bazar qəbul riski, hüquqi mübahisə riski, alternativ texnologiyalar, tənzimləyici dəyişikliklər.
Kreditor/debitor borclar, aktivlər	Kredit defolt riski, ödəmə müddəti riskləri, müştəri maliyyə sağlamlığı, faiz dərəcələri, inflyasiya təsiri.
Təbii sərvətlər (mədən, yanacaq)	Qiymət dalğalanmaları (qaz, neft, qiymətli metallar), hasilat resurslarının həcmi təxminlərində qeyri-müəyyənlik, ətraf mühit standartları.
Zərər və əldən çıxmış mənfəət	Hüquqi iddiaların nəticəsi, bazar reaksiyası, aidiyyəti dövlət tənzimləmələri, sığorta şərtləri, qeyri-sabit xərclər.
Xidmətlər	Bazar rəqabəti, keyfiyyətlə bağlı reputasiya riski, müştəri tələbinin dəyişməsi, texnoloji dəyişikliklər, qeyri-maddi məhsuldarlıq.
Digər obyektlər	Spesifik xərc/aktiv hallarına görə quraşdırılmış risklər – məsələn, maliyyə alətlərində likvidlik, bəzi tender işlərində siyasi və bazar riskləri.

Hər bölüm üçün yoxlama siyahısında bu risklərin təşkilati (daxili) və xarici mənşəli olduğu göstərilməli, mövcud nəzarət tədbirləri qiymətləndirilməlidir. Məsələn, daşınmaz üçün “sel xəritəsi” dövlət məlumatları yoxlanılmalı, müəssisə üçün “maliyyə raportu analizləri” quraşdırılmışdır. Qeyd edək ki, ISO 31000 risk idrakını həm mənfi, həm də müsbət halları (fırsatları) əhatə etməyə çağırır.

Risk təhlilinin iş axını

1. Kontekstin müəyyənləşdirilməsi: Qiymətləndirmənin məqsədi, əhatə dairəsi və əsas göstəriciləri müəyyən edilir. Bu mərhələdə bazar tendensiyaları, hüquqi mühit, valyuta və iqtisadi göstəricilər kimi makro amillər ilə obyektin daxili xüsusiyyətləri (məsələn, zavodun iş vəziyyəti, torpaq xüsusiyyətləri) öyrənilir.
2. Risk identifikasiyası: Mövcud qeyri-müəyyənlik mənbələri yazılır. Hər risk mənbəyi (məsələn, lisenziyaların müddəti, vergi qaydalarında dəyişiklik, ekoloji tələblər) və mümkün nəticələri (fəaliyyətin dayandırılması, satışın azalması, əlavə xərclər) təsbit

olunur. Risksiz bölgələr belə qeydlənir (məsələn, “bu sahədə risk yoxdur” kimi). ISO 31000 kontekstdən asılı olaraq fərqli riskləri ayırmağı tələb edir.

3. Risk analizi (keyfiyyətə və kəmiyyətə): Hər riskin baş vermə ehtimalı və təsiri təhlil edilir. Keyfiyyət üsulları çərçivəsində risklər kateqoriyalara (az, orta, yüksək) görə qruplaşdırılır. Kəmiyyət üsulları kimi həssaslıq analizi (məsələn, ənənəvi $NPV = \sum C Ft / (1+r)^t$ düsturu tətbiqi) və ssenari analizi (məsələn, “bazarın açıq olması vs. dirçəliş ssenarisini” modellərinin fərziyyələrdə yoxlanması) seçilir. Riskin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi üçün Monte-Carlo simulyasiyası tətbiq oluna bilər – müxtəlif ehtimal paylanmalarına görə minlərlə sınaq aparılaraq nəticənin paylanması və ehtimal çertyoju əldə edilir. Bu mərhələdə tapılan məlumatlar ISO 31000 prosesində növbəti mərhələlərə daxil edilir.
4. Risk qiymətləndirilməsi: Hər risk, müəyyən olunmuş meyarlara (məsələn, minimal risk həddi, müştəri qəbul etdiyi səviyyə) görə qiymətləndirilir. Dəyərləndiricinin qərarına görə risk ya qəbul edilir, ya da əlavə tədbir zəruri hesab olunur. Qiymətləndirmə məqsədi – aktivin ədalətli dəyəri – ilə riskləri uzlaşdırmaq üçün əlverişsiz risklər müəyyən edilir. Məsələn, uçuşların dayanması riskinə malik aviasiya obyektinin dəyərində çevik diskont faktoru tətbiq edilə bilər.
5. Risk tədbirləri: Yuxarı risklər üçün azaldıcı və ya ötürücü tədbirlər görülür. Qiymətləndirmə dəyərində bu, tez-tez diskont dərəcəsini artırmaq və ya gəlir proqnozlarını (nağd pul axınına mənfi/təkmilləşdirici dəyişikliklər tətbiq etməklə) həyata keçirilir. ISO 31000 tədbirlərin çevik, müəssisəyə uyğun olmasını və davamlı qiymətləndirməni nəzərdə tutur. Məsələn, müəssisənin bazar riski yüksəkdirsə, kapital xərci (r) ədədi risk primumu ilə düzəldilə bilər. IFRS 13-ə görə, gözlənilən nağd axınlara aid risk və qeyri-müəyyənliklər ya diskont dərəcəsinə əlavə primum əlavə etməklə, ya da axınları ehtimal-çəki metoduyla dəyişdirməklə nəzərə alınır.
6. Nəzarət və monitoring: Tədbir nəticəsində riskin azaldılması tədbirlərindən sonra tam aradan qaldırılma bilməyən risk (residual) risk səviyyələri izlənilir. Risk mühiti dəyişdikcə (məsələn, yeni tənzimləmə və ya texnoloji məlumat gəldikdə) dövrü qiymətləndirmə yenilənir. Bütün proses ISO 31000-in davamlı inkişaf prinsipinə uyğun olaraq təkrar edilir – belə ki, əldə olunan yeni təcrübələr yenidən kontekstə və analizə daxil olur.
7. Hesabat və ünsiyyət: Qiymətləndirici risk tapıntılarını, istifadə edilən metodları və nəticələri sənədləşdirir, müştəriyə və əlaqədar tərəflərə müvafiq açıqlamalar verir. ISO 31000 şəffaflıq prinsipi çərçivəsində (məsələn, risk qiymətləndirmə meyarları, istifadə olunan ehtimallar, diskont modelləri) bütün fərziyyələr dəqiq qeyd olunmalıdır. Qiymətləndirici risk modelləri (hesablamalar) üçün audit izinə diqqət yetirərək, İVS tələb etdiyi şəffaflıqla məlumatları təqdim etməlidir.

Kvant üsullar və nümunələr

Qiymətləndirmə işi zamanı aşağıdakı kvant üsullar tövsiyə olunur:

Həssaslıq analizi: Əsas model girişlərinin (gəlir, xərc, diskont dərəcəsi və s.) dəyişdirilməsi ilə nəticəyə təsir ölçülür. Məsələn, NPV dəyişiminin hər 1% diskont dəyişimi ilə necə dəyişdiyini hesablayan düstur: $NPV = \sum [C Ft / (1 + r)^t]$ burada (r) diskont dərəcəsi, (C Ft) – (t)-ci ildəki nağd axındır. Həssaslıq analizi nəticələri tornado diaqram şəklində də göstərilə bilər – burada

ən uzun bar kritik amilləri göstərir. Məsələn, bir daşınmaz əmlakın dəyəri üçün discount dərəcəsinə (1%) dəyişiklik NPV-nin nə qədər dəyişdiyini hesablamaq mümkündür. Tornado diaqramı bu dəyişmələrin nisbətlerini vizuallaşdırır.

Ssenari analizi: Müxtəlif reallıq senariləri qurulur (məsələn, “mərkəzi senari”, “ən pis hal”, “ən yaxşı hal”). Bu senarilərdə ilkin parametrlər – faiz dərəcələri, inflyasiya, tələbat göstəriciləri – eyni anda dəyişdirilərək nəticənin ssenari üzrə dəyəri hesablanır. Məsələn, maliyyə bazarının 10% enməsi ilə meta-daşınmaz qiymətləndirmə halının NPV-sinin nə olacağı təxmin edilir. Bu üsul qeyri-müəyyənliyi geniş çərçivədə qiymətləndirir.

Monte Carlo simulyasiyası: Risk mənbələri üçün ehtimal paylanmaları (məsələn, gəlirin normal paylanma, faizlərin lognormal paylanması) müəyyən edilir. Kompüter minlərlə simulyasiya keçirərək hər dəfə fərqli ehtimal nümunəsi götürür və nəticə paylanmasını yaradır. Nəticədə aktiv dəyəri üçün ehtimal paylanması, ehtimal kütlə funksiyası və ya kümülatif paylanma (CDF) əldə edilir. Bu zaman 95% etibar intervalı, median dəyər və s. hesablanır. Məsələn, bir su anbarının gəlirləri üçün gələcəkdə ən pis, ən yaxşı vəziyyət paylanması təyin edilə və orta (gözlənilən) dəyər hesablanır: $EV = \sum p_i \cdot V_i$ burada (p_i) –(i)-ci ssenarinin ehtimalı, (V_i) – onun nəticə dəyəridir. ISO 31000 qeyri-müəyyənliklərin kəmiyyət təhlilini təşviq etdiyi üçün belə ehtimal-çəki üsulları tətbiq olunur.

Diskont dərəcəsi düzəlişi: Qiymətləndirmə diskont modelinə əsaslanarsa, risklər r diskont dərəcəsi əlavəsi ilə nəzərə alınır. Məsələn, CAPM modelinə uyğun olaraq: $r = r_f + \beta(r_m - r_f) + RP$ burada (r_f) – risksiz faiz, $(r_m - r_f)$ – bazar risk mükafatı, (β) – aktivin bazara həssaslığı, (RP) – şirkət və obyekt spesifik risk əlavəsidir. Təcrübədə uyğun bazar müqayisələrinə əsaslanan “build-up” yanaşması ilə diskont dərəcələri təyin olunur.

Ehtimal-çəki üsulu: Bütün mümkün dəyərlər üçün ehtimal çəkisi tətbiq edilərək gözlənilən dəyər hesablanır. Məsələn, ikili variant (risksiz/riskli) üçün: $EV = p \cdot V_{riskli} + (1-p) \cdot V_{risksiz}$ Bənzər üsulla, mürəkkəb paylanmalarda mümkün ssenarilər üzrə ağırlıqlı orta qiymət götürülür.

Bu üsulları tətbiq edərkən ISO 31000-ə uyğun dəqiqlik və ardıcılığa əməl etmək vacibdir. Məsələn, diskont dərəcəsi üsulunda risk artıq nağd axınlara daxil edilməməlidir (iki dəfə sayılmamaq üçün).

İdarəetmə, rol və keyfiyyət təminatı

ISO 31000-ə əsaslanan risk analizi komandada aşağıdakı rolları tələb edir:

Əsas qiymətləndirici: Qiymətləndirmə metodologiyasını işləyir, risk identifikasiyası və analizi aparır. Müvafiq standart və təlimatlara uyğunluğu təmin edir.

Risk meneceri/ekspert: ISO 31000 prinsiplərini tətbiq etməyi dəstəkləyir, metodologiya üzrə rəhbərlik edir. Risklərin qiymətləndirmə sənədini nəzərdən keçirir, hesabatların doğruluğunu yoxlayır.

Mövzu üzrə mütəxəssis: Lazım gəldikdə texniki, hüquqi, iqtisadi məsləhətlər verir (məsələn, ətraf mühit mühəndisi, maliyyə analitiki və s.).

Qiymətləndirmə komitəsi və ya audit qrupları: Bütün prosesin uyğunluğunu auditor baxımından yoxlayır, keyfiyyət standartlarına əməl olunmasını təmin edir.

Qiymətləndiricilərdən gözlənilən əsas bacarıq və səlahiyyətlər: ISO 31000 və IVS prinsiplərini bilmək, risk analizi metodlarını (statistika, ehtimal nəzəriyyəsi, simulyasiya) tətbiq etmək, maliyyə-riyaziyyat modellərinə yiyələnmək, auditorluq və sənədləşmə qaydalarına riayət etmək. Qiymətləndiricilərin əmək sertifikatı tələbləri (AQŞ, AQP qaydaları və s.) risk idarəetməsi biliklərini də əhatə edə bilər. Məsələn, “Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” qanuna görə peşəkar sertifikat alanlar davamlı təlim kurslarında iştirak etməlidir ki, risk menecmenti sahəsində ən son meyarlar onlara aydın olsun.

Layihə daxilində rol bölgüsü aydın olmalı və hər mərhələnin məsul şəxsi (adətən baş qiymətləndirici) müəyyən edilməlidir. ISO 31000 prinsipinə uyğun olaraq yüksək səviyyəli rəhbərlik risk proqramını müşahidə etməli, resurs təmin etməlidir. Bu, qiymətləndirmə işində rəhbərliyin mərhələ-mərhələ iştirakı və nəticələrin icmalına şərait yaradır.

Sənədləşmə və audit izi

Bütün risk təhlili fəaliyyəti ətraflı sənədləşdirilməlidir. Qiymətləndirmə hesabatında aşağıdakı elementlər olmalıdır:

- Təhlilin məqsədi və növbəti müəssisə/əmlak konteksti.
- İdentifikasiya edilmiş risklərin siyahısı və təsnifatı.
- Risk analizi metodologiyası (həssaslıq, Monte Carlo və s.) və istifadə olunmuş hesablama formulları.
- Risk qiymətləndirilməsi meyarları və nəticələri.
- Risklərin necə ‘müalicə’ edildiyi (diskont əlavələri, ehtimal paylanmaları və s.).
- Nəzarət mexanizmləri və monitoring planı.
- Müştəri və auditor qarşısında açıqlanması üçün qeydlər.

IVS və IFRS standartları şəffaf sənədləşmə tələb edir (məsələn, IFRS 13 B57–B59). ISO 31000-in ən son versiyası da sənədləşməni riski idarəetmə prosesinin tərkib hissəsi kimi önə çəkir. Audit izində bütün istifadə edilmiş mənbələr (bazara dair məlumatlar, ekspert rəyləri, müqayisəli obyektlər) saxlanılmalı, qiymətləndiricinin qərar məntiqi təkrar yoxlamaq üçün yol xəritəsi olmalıdır. Yoxlama siyahıları və çapraz yoxlama (peer review) yolu ilə qiymətləndirmə nəticələri müstəqil auditə hazır tutulmalıdır.

Müştəri ilə ünsiyyət və açıqlamalar

Risk təhlilinin nəticələri müştəriyə və maraqlı tərəflərə aydın formada çatdırılmalıdır. Qiymətləndirmənin sonunda hesabatda risklərin xarakteri və onların qiymətə mümkün təsiri vurğulanır. Məsələn, demək olar ki, “bazardakı tələbin 10% enməsi halında qiymət XXX AZN azalacaq” kimi variantlar verilir. ISO 31000 universal təklifə sahib olduğundan, göstərilməlidir ki, risk yanaşması qiymətləndirmə məqsədlərinə uyğunlaşdırılıb (məsələn, kredit verən bank üçün məhz kredit riskləri vurğulanır). Hesabatda açıq qeyd olunmalıdır: hansı fərziyyələr risk qiymətləndirməsinə daxil edilib, hansılara müşahidə edilmiş bazar göstəricilərinə (məsələn, oxşar sənaye layihələrinin satış qiymətinə) istinad edilib.

Bundan əlavə, ISO 31000-nin inklüzivlik prinsipi çərçivəsində qiymətləndiricinin tərfi dərc edilən materiallar (hesabat, təqdimat) sadə dildə olmalı, terminlərin mənası izah edilməlidir.

Məsləhət budur ki, qiymətləndirici “risk priumu” və “diskont dərəcəsi” kimi anlayışları və onların qiymətə təsirini müştərilərin anlaya biləcəyi formada izah etsin. Ümumilikdə, müşahidə olunan bütün qeyri-müəyyənliklər risk kateqoriyalarında sıralanaraq, dəyərləndirmənin qəti nəticəsinə hansı ehtimalla təsir edəcəyi göstərilməlidir. Bu açıqlamalar IVS 104 (“Dəyərləndirmədə məqsəd və məsuliyyət”) və IVS 105 (“Peşəkar etika”) tələblərinə uyğun şəffaflığı təmin edir.

ISO 31000, IVS və digər standartlarla inteqrasiya

ISO 31000 risk prinsipləri IVS (Beynəlxalq Qiymətləndirmə Standartları) ilə əhəmiyyətli dərəcədə üst-üstə düşür. Hər iki standart şəffaflıq, obyektivlik və müstəqil peşəkarlıq tələb edir. Məsələn, IFRS 13 “Ədalətli Dəyər Ölçümü” də diskontlaşdırma yanaşmasında risklərin nəzərə alınmasını tələb edir – diskont dərəcəsi MP (market participant) səviyyəsində, cari bazar məlumatlarına əsaslanmalıdır. Habelə, IFRS 13 risk ölçüsündə iki əsas yanaşmanı qeyd edir: diskont düzəlişi metodunda risk diskont dərəcəsinə, ehtimal çəkisi metodunda isə nağd axınlara daxil edilir. Qiymətləndirmə işində risk analizinin aparılması bu iki yanaşmadan biri ilə üst-üstə düşür və faydalıdır. Məsələn, ehtimal çəkisi texnikası (PV) istifadə ediləndə, qiymətləndirici xam ehtimal-çəki nağd axınlar hesablayır və risk əlavə etmədən diskont edir – bu, gələcək qeyri-müəyyənliyi özündə əks etdirən gözlənilən dəyər hesabıdır. Alternativ olaraq, diskont əlavə texnikası diskont dərəcəsinə risk mükafatı qatır – nəticədə diskont dərəcəsi ədalətli bazar qaydalarına uyğun yüksəlir. Hər iki yanaşmanın nəticəsi eyni gələcək proqnozu verə bilər, əhəmiyyətli hüquqi və bazar konteksinə uyğun üsul seçməkdir.

IVS 102 “Qiymətləndirmə hüquqi çərçivələri” və IVS 104 “Məqsəd və məsuliyyət” bölmələri qiymətləndirmə çərçivəsini müəyyən edir. Bu standartlar risk analizini birbaşa göstərməsə də, qeyd edir ki, qiymətləndirmə nəticələri bazar iştirakçılarının məlumatları və risklə bağlı gözləntiləri əsasında olmalıdır. ISO 31000 isə bu risk baza-çıxışlarını qurmağa kömək edir.

Digər milli və beynəlxalq standartlarla (məsələn, ERM və auditor standartları) inteqrasiya zamanı ISO 31000 çərçivəsinin universallığı üstünlükdür: qiymətləndirmə şirkətlərində risk yönümlü idarəetmə sistemi olaraq risklərin qiymətləndirməyə təsiri davamlı monitoring altına alınır. Bu, həmçinin bazar böhranı və ya qeyri-sabit şəraitdə (məsələn, COVID-19 dövrü) qiymətləndirmə nəticələrinin davamlılığını təmin etməyə kömək edir.

Bu metodologiya ISO 31000:2022 standartının əsas prinsiplərini Azərbaycan qiymətləndirmə qanunvericiliyi şəraitində tətbiq edərək riski sistemativ idarəetməyə çevirməyi hədəfləyir. Qiymətləndirmə prosesinə risk analizini daxil etməklə qiymətləndiricilər daha etibarlı, şəffaf və auditor tələblərinə cavab verən dəyərləndirmələr təqdim edə bilərlər. Nəticə etibarilə, həm müştərilərin inamı artır, həm də qiymətləndirmə nəticələrinin uzunmüddətli dəqiqliyi təmin olunur.

İstinadlar: ISO 31000:2022 rəhbəredici göstərişlərinə əsaslanan təlimat (AZS ISO 31000:2022) və beynəlxalq IVS/IFRS standartları (məs., IFRS 13 risklərin ədalətli dəyerdə əks olunması) ilə yanaşı, son tədqiqatlar və təcrübə məqalələri riskin idarəedici yanaşmaları barədə məsləhətlər verir. Bu metodologiya risklərin qiymətləndirilməsini peşəkar fəaliyyətin ayrılmaz hissəsi etməyə yönəlib.